

Wangler Bettina

Az Európai Unió legitimitása

Szakmailag ellenőrizte: dr. Arató Krisztina,
az ELTE ÁJK oktatója, Politikatudományi Intézet intézetigazgató

Feltevés, hogy még az országoknál is nehéz eldönteni a legitimitáció elméletének és gyakorlatának működését, ezért az Európai Uniónál még inkább. A világban - és Európában talán erősebben - egyre jobban kirajzolódnak a korszak társadalmi változásai, melyek a szociális kultúrán túl a politikára is kihatnak. Úgy, mint a globalizáció erősödése, vagy a válságok hatásaként a szélsőségesebb ideológiák és az azt képviselő pártok támogatottságának növekedése. Írásomban próbálom letisztázni, mi a legitimitás lényege, ez hogyan változik a környezetével, és ennek a fogalomnak a nézetei hogyan illeszkednek az Unió működéséhez.

Bevezetés

Vizsgálat során, kvalitatív módon végig veszem az Európai Unió demokratikus berendezkedésének legnevesebb gondolkodóit, hogy bemutassam, egy adott jelenséget milyen sokféleképpen lehet értelmezni. A téma összetettségét árnyalja az, hogy sem a fogalom, - hogy mi is pontosan a legitimitáció, vagy mik a legfontosabb, netán kötelező elemei-, se az Unió helyzetét nem tudjuk; hogy államként kell rá tekinteni, vagy mint egy nemzetközi szervezetre? A kérdés nem az, hogy van-e legitimitása az Európai Uniónak, hanem, hogy mire alapoznak az elméletek és hogy az alap problémák eseti, tartós vagy növekvő jelenségek. Valamint kvantitatív elemzés során azt akarom megnézni, hogy az elméleti feltevések megjelennek-e a választási adatokban, statisztikai felmérésekben.

1. Legitimitás elmélet története

Ahhoz, hogy átláthassuk az Európai Unió legitimitásának alapvető kérdéseit, tisztában kell lenni a legitimitás elméletével, koncepciókkal és ezeknek az átalakulásával. Alapvetően ezek a tanulmányok államokra vonatkoznak, így az Unió sui generis helyzetére ebben a részben külön nem térek ki. Nagy vonalakban csak a lényeges állomásait és személyeit emelem ki az eszmétörténetnek.

Gaetano Mosca hozta létre a „politikai formula” fogalmát, amely annak a koncepciója, hogy az adott hatalom hogy szerzi meg a nép elfogadását. Ez volt a kezdete annak az elképzelésnek, hogy a társadalom és a politikai hatalom között oda-vissza ható kapcsolat és hatás van [Bihari, 2013].

Az egyik legnagyobb úttörő azonban **Max Weber** volt, aki szerint eddig a történelemben három modell létezett a legitimitáció megszerzésére: tradicionális, karizmatikus, racionális- legális. Az első a szokásjogon alapul, ennek példája a középkori királyok dinasztiái. A másodikon a személyes képességen van a hangsúly, hogy mennyire elhivatott és mennyire alkalmas a politikai helyzet irányítására. Ezt a fajta elméletet szokták egyes diktátorok uralmára alkalmazni, ahol a nép támogatását élvezték, mint Mussolini. Az utolsó pedig a jog és eljárás rendszerében szabályozott és kiszámítható

keretek közötti hatalom. Ennek a rendszernek a lényege a cirkuláció és a versengés, tehát a demokratikus berendezkedésű államok példázák legjobban ezt a módszert, ahol bürokráciának jelentős szerep jut [Weber, 1998].

Ezeknek az elgondolásoknak az alapjául a felvilágosodás ideológiájának a „jogos hatalom” láncolata áll: A hatalom a néptől származik, a nép nem egységes, ezért szükséges a kompromisszum a közjó kialakításához. A társadalmi heterogenitást a pártok képezik le - és képviselik a különböző érdekeket -, amik a választások során kerülnek pozícióhoz, és ezekből az erőviszonyokból alakul meg a parlament, valamint a kormány [Chazel, 1985].

Seymour Martin Lipset két részre osztotta az állam stabilitását: hatékonyságra - ami előfeltételként funkcionál - és legitimitásra [Lipset, 1960].

Jürgen Habermas procedurális elmélete szerint viszont csak akkor válik legitimmé egy hatalom, ha a köz kritikai szempontból megvitattja, és így alakul meg az a konszenzus, ami elfogadja a politikai hatalmat [Habermas, 1968]. Továbbá felveti annak a problémáját, hogy korábban a közvetlen legitimitáció tradicionális formája szétesőben van és az eddigi normák és értékek talán teljesen meg fognak szűnni. Emiatt se a gazdasági, se a tradicionális legitimitáció nem lesz teljes [Habermas, 1978].

Ezt az elméletet **Joseph Rotschild** azzal egészítette ki, hogy a hatékonyság növelése csak az alsóbb társadalmi osztályokra érvényes, az értelmiség azonban értékeket követel meg a vezetési struktúrában [Rotschild, 1979].

Egy újabb elmélet egészen a gettysburgi beszédig nyúl vissza Abraham Lincoln gondolataihoz: „(…) and that government of the people, for the people, shall not perish from the earth.”⁹ Eszerint a hatalom a néptől, a népért és nép által van. Ezt vonatkoztatták a legitimitásra, hogy a néptől való legitimitás például a demokratikus választások, a népért való legitimitás a jólét növelése, emberi jogok kiterjesztése [Habermas, 1994].

Ezentúl még létezik a legitimitás három szintje, az uralom struktúra szempontjából. Az első a legalitás: a hatalom megszerzése törvényes megszerzésén alapszik (ha nem, illegitim). A második a normatív szint, ahol nem a meglétét nézi, hanem az intenzitását. Erős a legitimitás, ha megfelel a jognak, az erkölcsnek, a politikai értékeknek, és a nép elvárásának, követelményének. Ha nem teljesíti ezeket a kitételeket, gyenge. A harmadik az egyetértés fokozata, ami az általános vélemény meglétét vizsgálja. Vagyis, hogy megvan-e a demonstratív egyetértés a társadalomban, mert ha nincs, a rendszer delegitim.¹⁰

A politikai terminológiában a legfontosabb kérdés, hogy honnan van a legitimitás forrása és meddig terjed [Gombár, 1982].

Európai Unió demokratikus berendezkedésének kritikái

Egy tökéletesen legitim demokráciának univerzálisan elfogadott kritériumai vannak: olyan képviselői szerv, mely közvetlenül a néptől szerzi a hatalmát választás által, ahol több pártra lehetett szavazni, és mindezek mellett megvalósul a hatalmi ágak szétválasztása, vagyis a független bíráskodás és a törvényhozásnak felelős végrehajtás [Gombár, 1982].

⁹ history.com: *The Gettysburg Address* <https://www.history.com/topics/american-civil-war/gettysburg-address>

¹⁰ Média Index Egyesület Kolozsvár - a Transindex.ro portálról

Az Európai Unió demokráciájára sok kritika érkezett, érkezik. Ezek mind eklatáns elemei a legitimitásnak, ezért ezekből a problémákból kell kiindulni. Ezeknek a bírálatoknak a létjogosultságát csak a különböző elméletekben fejtem ki, vagyis a fő kérdés az lesz, hogy a gondolkodók milyen válaszokat, alternatívákat látnak.

Elsőként az európai démosz hiányát említem meg, mert – mint már a korábbi részben kifejtettem - a legitimitás minden irányzat szerint a nép által vagy az embereken keresztül valósul meg. Az uniónak nincs alanya, amely közös identitással, illetve kollektív politika akarattal rendelkezne, pedig ez lenne a népszuverenitás alapja [Scharpf, 1999].

A döntéshozatali mechanizmus nagyon bonyolult, sokan nem értik az intézmények szerepét, emiatt idegennek érzik az emberek az intézményrendszert, nem bíznak benne. Átláthatatlan, átbürokratizált szervezet, ráadásul soknyelvű környezeti vita és a technokrata jellegű eljárási folyamat is (politikai jellegű helyett). Hiszen csak a Bizottságban megközelítően 33 000-en dolgoznak. Felmerül a Bizottság legitimációs hiányának a kérdése is. Az egyes tagállamok által jelölt biztosok alkotják, akiket semmilyen legitimációs láncolat nem fűz a néphez. Mégis jelentős szerepe van, hiszen az EU „végrehajtó szerve”: jogszabályokra tesz javaslatot, nemzetközi megállapodásokról tárgyal az EU nevében, valamint elősegíti az uniós célok megvalósulását [Schmitt - Thomasen, 2007].

Az Európai Parlamenti közvetlen választásokban is rendszerbeli problémákat vélnek, ugyanis az országokban nem európai ügyekkel megy a kampány, hanem belpolitikai választásokra reflektál. Nem lehet rendes politikai irányokról dönteni, csak a helyi pártok hazai ideológiáit támogatják. Minden EU-s ügy emiatt nemzeti színezetet kap. Ráadásul a Tanács az egyedüli a demokratikus világban, aki titokban dönt! Sokaknak zavaros az Európa parlamenti struktúra, vagyis, hogy nincsen igazi pártrendszer, csak utólag csatlakoznak egyes pártokhoz a már megválasztott képviselők. De nem a párt ideológiáját képviselik, hanem a nemzeti pártjuk programját. Valamint nincs kialakult kormány-ellenzék felállítás.

Többek szerint a legfőbb probléma az elszámoltathatóság hiánya és ennek következtében kialakult felelőtlenség. A politikusok távol érzik magukat a saját országuktól és az emberek többsége nem is követi, hogy mi zajlik pontosan Brüsszelben [Scharpf, 1999].

2. Az Európai Unió legitimitásának főbb gondolkodói

Az első fontos gondolkodó, **Simon Hix** elméletét fejtem ki, aki az Unió demokratikus deficitjét hangsúlyozza. Az európai pártoknak versenyezniük kéne, ami szerinte a napirendi vita intézményén lehet nyomon követni. Elgondolását Siedentop 2000-ben kidolgozott demokráciadeficit fogalmára alapozta, ami öt problémát nevez meg. [Hix - Hoyland, 2011].

Az első a növekvő végrehajtó erő, szemben a csökkenő nemzeti parlamenti kontrollal. Az Európai Tanácsban ülő tagállamok állam-, illetve kormányfői ignorálhatják a nemzeti parlamentet, ha döntést kell hozni Brüsszelben. Tehát a demokratikus legitimációval rendelkező nemzeti parlamentek veszítettek hatásköröket az EU javára, ezekről a nemzeti parlamentek döntöttek, és ezeket nem az európai parlament kapta meg, hanem a kormányok nyertek ezzel. A második gondolat az Európai Parlament túlzott gyengesége, ugyanis nem lett eléggé kompenzálva az intézményi hatáskör változások során. Harmadikként (korábban említett) európai választásokat hiányolja, mert a választás időszakának az európai kérdésekről kéne, hogy szóljon, a belpolitikai küzdelmek helyett.

Negyedikként az EU „távoliságát” részletezi, mivel az emberek nem értik a rendszer működését. Legvégül pedig a „Policy Drift”-et említi, hogy az EU elfogadja a politikákat, amelyeket a polgárok többsége nem támogat, de akár egyes tagállamokra is rá tud kényszeríteni olyan döntéseket, amiket nem hoztak volna meg [Hix – Hoyland, 2011].

Giandomenico Majone eklatánsnak tartja a már említett vádakat az Unióval szemben, mert ez a konstrukció csupán egy szabályozó állam és nem pedig egy szuverén állam. Kizárólag gazdasági, szociális és jogi szabályozás által működik, amelyet egy független szerv vállal, releváns szakértőkkel. Emiatt nem kell az EU-nak a hagyományos értelemben legitimnek lennie, hiszen maga a felépítése és a működése sem hagyományos, hanem „sui generis” képződmény. Sőt, minél inkább el kell távolodnia a hagyományos állami berendezkedéstől, valamint abba kéne hagynia a paretohatékony gazdálkodást, mert a politikai oldal erősödésével csak a rövidtávú érdekek vannak preferálva, míg ha ellenállna a politikai preferenciáknak, úgy a többség hosszú távú érdekei kerülnének előtérbe. Ezért „electoral demokrácia” irányát kéne támogatni, hogy a választásokon kiemeljék a fontos kérdéseket, témákat, és érvényesüljön a választókontroll. De minél inkább jelen van a politika a rendszerben, annál kevésbé érvényesül a független szabályozó szerepe [Majone, 2000].

Majone alaptézise, hogy – mivel csak államok lehetnek demokratikusak - az Európai Unió esetében nem legitimitásdeficit áll fenn, hanem hitelességi deficit. Erre pedig procedurális megoldás kell (nem pedig fundamentális). Ennek az eredménynek az elérésére pedig öt részből álló javaslata van. Elsőként transzparenssebbé kéne tenni a döntéshozást, továbbá a bíróságok és az ombudsmanok által a döntések utólagos felülvizsgálata ajánlott. Ezen kívül növelni kéne a szakszerűség mértékét az intézmények működésében. Kisebbségek érdekeit, véleményét jobban kell artikulálni és több törvényt kell hozni a kisebbségvédelem hatáskörében. Végezetül pedig, támogatni kéne a magánszereplőket, valamint a médiát a függetlenségben [Majone, 2000].

Andrew Moravcsik tételesen cáfol és ellenez minden felvetést az Európai Unió demokráciadeficitjével kapcsolatban. Szerinte az EU „nemzetközi szervezet a szuverének együttműködésével”, és az teszi legitimmé, hogy a tagja, akik alkotják, legitimek a saját hazájukban, ezért kiemelkedően fontos csatorna a rendszerben a politikai képviseletben és felelősségben a nemzetek szintje. Ez az irány pedig nemhogy csökken, de növekszik az elmúlt időben, hiszen a nemzeti parlament és a nemzeti kormány egyre jobban vizsgálja a nemzeti kormány miniszteri munkáját Brüsszelben. Tehát nem igaz, hogy sokkal nagyobb hatalma lenne a kormányoknak, hiszen elszámoltathatók a saját hazájukban [Moravcsik, 2002].

A polgárokkal való kapcsolat is erősebb, mint mondják, ugyanis az Európai Parlamentet közvetlen választásokkal választják meg, és így érvényesül a legalapvetőbb legitimációs kritérium is. A többi fő szervében, a Tanácsban és a Miniszterek tanácsában is olyan emberek ülnek, akiket nemzeti közvetlen választások során szavaztak meg, tehát is megvan a legitimáció láncolat. Mindemellett az Európai Unió az egyik legranzparenssebb szervezet, de még ha államokkal kéne összehasonlítani, akkor is felülteljesítené mindet. Minden dokumentum elérhető, sőt még a jogszabálytervezetek is megtekinthetők online felületeken. Ezen kívül jól kiépült lobbihálózat működik, hogy minden érdekszféra igénye be legyen csatornázva a döntéshozatalba [Moravcsik, 2002].

Nagy előre lépésnek számított a Lisszaboni szerződés (2007), ahol új struktúrákat dolgoztak ki abból a célból, hogy erősödjön az „EP” szerepe az Unióban. Ráadásul már

vétójoggal is erősíti az érdekérvényesítését a Bizottság tagjainak megválasztásakor. Moravcsik azonban nem foglalkozott a választások problémakörével.

3. Az Európai Unió politikai képviselete

A politikai reprezentáció lényege, hogy melyik civil érdekek lesznek képviselve a kormányzati politikában. A népi szuverenitás és reprezentatív demokráciából lesz a pártdemokrácia és párt kormányzás, ennek a modellnek viszont van pár kritériuma:

- A választóknak kell, hogy legyen alternatíva, hogy legyen mik közül választania.
- A szavazók politikai értékek szerint szavaznak, vagyis arra a pártra, ami az ő véleményüket képviseli.
- A nemzetközi kapcsolata elegendő, hogy véghezvigye a programját.
- A párt vagy koalíció, ha megnyeri a választást, megszerzi a kormányhatalmat.
- Mind a pártok programja, és a szavazók eljárásai szabályozva van egy egyszerű ideológiai kerettel.

Ezek a kritériumok az alapjai a demokratikus választásoknak, azonban így is torzulhatnak az eredmények, mint az Ostrogorsky-paradoxon esetében. Ez az elmélet azt fejt ki, hogy ha külön szavaznánk egyes kérdésekről, más eredmény lenne, mint amikor a kérdéseket a pártok tömörítik és csak pártok közül lehet választani, mert így ha egy pártra szavazok, lehet, hogy nem minden részletével értek egyet [Kohler-Koch, Rittberger, 2007].

Az Európai Unió esetében a parlament nagy hatalmának ellenére, nem alkotnak kormányt, szóval nem létezik ellenzék, emiatt nincs értelme európai szinten ennek a demokráciának. Mert ennek követelményei, egy kormány működése, felépítése és korlátozása a többség által a parlamentben. De az Unióban nincs meg a hagyományos rotációja az elitnek, hogy legyen az a lehetőség, hogy az eddigi felelősöket leváltásák. A választási deficit lényege tehát, hogy a választások nem befolyásolják lényegileg a végrehajtást, valamint a Bizottság sem felelős. Nincs valódi politikai kínálat, mert a „párt” nem versenyez szavazatokért, hiszen a nemzeti harc érvényesül.

David Beethom és Christopher Lord két megoldást különböztettek meg a liberális demokrácia normatív alapjainak [Beetham - Lord, 1998].

Az első a „by the people” féle legitimitáció. Ez feltételezi, hogy az egyedüli forrása a politikai autoritásnak az embereken nyugszik. Csakhogy felvetik a kérdést, hogyha az emberek alakítják a politikát, akkor ki alakítja az emberek véleményét? Ezért minden legitimitációs kérdése az EU-nak a demos meghatározással kezdődik. Emiatt a kormányok szerepe a politikák kialakításában és a személyzet kinevezésében egy válasz volt a születendő EU demokratikus elszámoltathatóságával kapcsolatban [Beetham - Lord, 1998].

A „for the people” elve szerint a modern demokrácia egyenlő a képviseleti rendszerrel. A népszuverenitás feltétele a választott hatalom, azzal az előfeltétellel, hogy a reprezentációnak és a felelősségnek meg kell valósulnia. Ugyanis amíg a közös projekt nyilvánvaló előnyökkel jár a jólét, a gazdasági lehetőségek és a munkahelyteremtés formájában, addig a szavazók elfogadják [Beetham - Lord, 1998].

4. Számszerű mérése a legitimitásnak

Az eddigi kvalitatív elemzések után a kvantitatív elemeit is szeretném feltárni az európai unió legitimitásának. A „The Guardian” egyik kutatásában több elemzés eredményét veti össze, hogy megkapja a legrealisabb képet az Unió civil támogatásáról [Arnett, 2016 guardian].

A legalapvetőbb kutatásokat az eurobarometer méri, mely intézmény rengeteg témában készít kutatásokat az EU-val és a tagországokkal, vagy szakpolitikákkal kapcsolatos kérdésekről, eredményekről. 2015-ben feltette a kérdést: „Jó-e az EU-hoz tartozni?”. Az összes tagországot megvizsgálva, az eredmény szerint minden nemzetben sokkal többen adtak pozitív választ, mint negatívát. Azonban ha egy kicsit másként tesszük fel a kérdést, mint ahogy a „Pew Reserch tette „Előnyös-e az EU?”, akkor már mások voltak az eredmények és például Görögországban, Franciaországban és Spanyolországban többen mondták, hogy nem előnyös, mint, hogy előnyös. A tendenciák szerint sok országban az 50%-hoz közelít az elégedetlenek aránya. Olaszországban 2016-ban 48% kiszavazta az EU-ból [Nancy, 2016].

Nem az EU léte, hanem a mechanikája kerül veszélybe a legitimitás csökkenésével, ezért nem számottevők azok a felmérések, amik arra irányulnak, hogy legyen-e Európai Unió. Valamint a szuverenitás relatív. Ha az országok vezetése erősebb („legitimebb”), akkor az EU pozíciója gyengül [Hix – Hoyland 2011].

Az EU történelme során mindig is voltak bizalmatlansági válságok, és sokszor mondták, hogy ezt nem tudja „túlélni”. Valamint az is egy általános tendencia, hogy a nemzetek a saját belpolitikájukhoz igazítják az európai politikájukat. Erre tökéletes példa Margaret Thatcher politikája, amikor ugyanis a privatizációk és a pénzügyi gazdasági nehézségek miatt hangos és látványos kommunikációt alakított ki az Unióval, innen származik a híres mondata:

„ I want my money back”¹¹. Tehát megszokott a kritikus fellépés, amit az ír népszavazások is tanúsítanak, ahol 2009-ben először leszavazták a Lisszaboni szerződést.

Azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a jeleket, amik azt sugallják, hogy az Unió megítélése nem egy szignifikáns megítélés, hanem folyamatosan romlik a presztízse. Ezt hangsúlyozza az a tény, hogy 1979 óta az összes választáson egyre kevesebb volt a részvétel. 2014-ben átlagosan 42,6% szavazott. Valamint megjelentek a nemzeti pártok között az euroskeptikus szélsőséges nacionalista pártok, és évről évre, választásról választásra nagyobb támogatottságnak örülhetnek. Finnországban a True Finns, Görögországban a Syriza, aminek általános támogatottsága van. Valamint a Brexit szavazás eredménye is ezt látszott alátámasztani [Arnett, 2016 guardian].

Befejezés

Az Európai Unió demokratikus berendezkedésének kritikái létező jelenségek, azonban az fontosabb, hogy vajon okoznak majd akkora válságot, hogy megszűnjön az Unió? Az újabb szerződések születésével (Római, Lisszaboni) egyre mélyebb integráció jön létre az országok között, a válságok hatására pedig egyre inkább politikai jelleget ölt az eddig csupán „gazdasági, szabályozó nemzetközi szervezet”. De amilyen gyorsan nő a tekintélye és a befolyása, ahhoz képest lassabban változik az intézményrendszere, és emiatt egyre inkább kitűnnek a legitimitációs hiányok. Mindemellett már észlelték ezt a

¹¹ Margaret Thacher: We want our money back! <https://www.youtube.com/watch?v=pDqZdZ5jZdY>

problémát és ezért növelik az Európai Parlament erejét, valamint ezt a felismerést támasztja alá az európai polgári kezdeményezés is. Ebből látszik, hogy van szándék a transzparensabb, igazságosabb Európai Unióra. Mindemellett azt gondolom, hogy a politikában a valóság csak az emberek fejében létezik nem az adatokban és a kutatásokban. Ha a társadalom úgy érzi, nem törvényes ez a berendezkedés, akkor hiába vezetnek le matematikailag az intézmények valós legitimációs láncolatát, mert ez egy szubjektív dolog. Egyes elméletek szerint a szuverenitás nem is létezik általánosságban, csak a válsághelyzet hozza létre. Ez alkalmazható lehet az Unióra is, hiszen, minden válság elvett a bizalmából és gyengült a „for the people” legitimációja, ami megmutatta, hogy a másik oldalon kevés törvényes és látványos támogatás érkezik az emberektől.

Irodalomjegyzék

- ANDREW M. (2002): *Reassessing Legitimacy in the European Union*. Center for European Studies Harvard University Cambridge
- BIHARI M. (2013) : *Politológia* Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt, Budapest
- BÓKA É. , CZÉKUS B., DANI Á., PÁLFINÉ S. R., SZIJÁRTÓ N., VASS Á. (2013) – *Az EU: problémák és alternatívák*. Grotius E-Könyvtár
- CHAZEL F. (1985): *Hatalom, struktúra, uralom*. Szociológiai Figyelő 2. szám 44-63.
- D. BEETHAM, C. Lord (1998): *Legitimacy and EU* Routledge New York
- (2007) *EU Research on Social Sciences and Humanities — Citizenship and Democratic Legitimacy in the EU – CIDEL*, Final Report. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities,
- European Commission (2016): *Ownership and Accountability: How Can Democratic Legitimacy of Policies Be Re- enforced?* Completing Europe's Economic and Monetary Union – Background Note
- GOMBÁR Cs (1982): *A politikai hatalom kérdéseiről*. In: Politika és politikatudomány. Szerk Bihari Mihály. Gondolat Kiadó Budapest 447-502
- HERMANN S. JACQUES T. (2007): *Political Representation and Legitimacy in the European Union* Oxford University Press New York
- JACQUES T. (2009): *The Legitimacy of the European Union After Enlargement* Oxford
- JOSEPH H. H. W. ULRICH H, FRANZ M. (1995): *European Democracy and Its Critique: Five Uneasy Pieces* (EUI working paper RSC) Unknown Binding
- JOSEPH R. (1979): *Legitimacy in contemporary Europe*. In: Legitimation of Regimes. SAGA-publication
- JÜRGEN H. (1968): *Technik und Wissenschaft als Ideologie*. Suhrkamp
- JÜRGEN H. (1978): *Legitimationsprobleme im modernen Staat. In Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Suhrkamp
- JÜRGEN H. (1994): *Válogatott tanulmányok* Atlantisz könyvkiadó Budapest
- KOHLER-KOCH B. , BERTHOLD R. (2007): *Debating the Democratic Legitimacy of the European Union* Rowman and Littlefield
- KUMM M. (2013): *Democratic Challenges Arising from the Eurocrisis: What kind of a constitutional crisis is Europe in and what should be done about it?* in: Challenges of multi-tier governance in the European Union – Effectiveness, efficiency and legitimacy. Directorate-General for Internal Policies – Policy Department C, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Compendium of Notes. European Parliament.
- LIPSET S. (1960): *Political Man*. New York
- MAJONE, G. (2000): *The Credibility Crisis of Community Regulation* – Journal of Common Market Studies
- MANZELLA A. (2013): *Is the EP legitimate as a parliamentary body in EU multi-tier governance?* in: Challenges of multi-tier governance in the European Union – Effectiveness, efficiency and legitimacy. Directorate-General for Internal Policies – Policy Department C, Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Compendium of Notes. European Parliament.
- NANCY J. (2016): *Parlemeter 2016, Analytical overview, Special Eurobarometer of the European Parliament*. European Parliamentary Research Service – Public Opinion

Monitoring Unit, European Parliament.

SCHARPF F. (1999): *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford

SCHMIDT V. A. (2015): *The Eurozone's Crisis of Democratic Legitimacy: Can the EU Rebuild Public Trust and Support for European Economic Integration?* European Economy Discussion Paper 015, European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

SIMON H. – BJORN H. (2011): *The Political System of the European Union* (3rd Edition) Red Globe Press

WEBER M. (1998): *Tanulmányok*, Osiris Kiadó, Budapest

Internetes források:

A history.com Szerkesztői: (2010): *The Gettysburg Address*

<https://www.history.com/topics/american-civil-war/gettysburg-address> Lekérdezve: 2020.04.20.

Economist (2012): *An ever-deeper democratic deficit*

<https://www.economist.com/briefing/2012/05/26/an-ever-deeper-democratic-deficit>

Lekérdezés: 2019.11.07.

GEORGE ARNETT, (2016): *Is Britain the most Eurosceptic country?* Guardian juni 23

<https://www.theguardian.com/news/datablog/2016/jun/23/is-britain-most-eurosceptic-country> Lekérdezve: 2019.11.5.

Margaret Thatcher: We want our money back! <https://www.youtube.com/watch?v=pDqZdZ5iZdY>

Lekérdezve: 2020.05.20.